

KURUMSAL KALİTE VE DIŞA AÇIKLIK EKONOMİK BÜYÜMEYİ NASIL ETKİLER? SERMAYE VE İŞGÜCÜ MALİYETLERİ İŐIŐINDA GELİŞMİŞ ÜLKELER ÜZERİNE PANEL VERİ KANITLARI*

HOW DOES INSTITUTIONAL QUALITY AND OPENNESS EFFECT ECONOMIC GROWTH? PANEL DATA EVIDENCE OF DEVELOPED COUNTRIES IN LIGHT OF CAPITAL AND LABOR COSTS

İlhan KESKİN**^{ID}
Ertuğrul YILDIRIM***^{ID}

Öz

Ekonomik büyümenin nasıl gerçekleştirileceği halen tartıőılan bir konudur. Son zamanlarda ekonomik büyüme teorileri çeőitlenirken, bu teorilerin savunduğu tezlerin gerçek dünya ile uyumu ve geçerliliği sürekli sınanmaktadır. Ayrıca büyüme literatüründe, ülkeler arasındaki kurumsal kalite farklılıklarının ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarını açıklayabilecek bir unsur olabileceği de iddia edilmektedir. Ancak ampirik literatürde kurumsal kalitenin ekonomik büyümeye etkisini araştıran çalışmalar yer almakla birlikte kullandıkları bu modellerde işgücü ve sermaye maliyetinin yer almadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak, bu çalışmada sermaye ve işgücü maliyetlerine yer verilerek kurumsallaşma ve dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

Veri kısıtı nedeniyle analiz, 33 yıllık (1984-2016) panel veri seti kullanılarak 9 gelişmiş ülkeyi kapsayabilmıştır. Analizde Zellner (1962)'in geliştirdiği SUR tahmincilerine dayanan Konya (2006) panel Bootstrap Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Sonuçlar ülkelere göre değişmekle birlikte; i) gelişmiş ülkelerde kurumsal yapının büyüme üzerinde doğrudan etkisi olduğuna dair kanıt bulunamamış ve ii) özellikle sermaye maliyetinin büyümeyi etkilediğine dair kanıtlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Kurumsal Kalite, Dışa Açıklık, İşgücü Maliyeti, Sermaye Maliyeti, Bootstrap Panel Nedensellik Analizi

JEL Sınıflandırması: B22, B52, C33, F43

* Bu makale İlhan KESKİN'in çalıőmakta olduğu, Prof. Dr. Ertuğrul YILDIRIM'ın danıőmanlıđındaki "Enerji Verimliliği, Dışa Açıklık ve Kurumsallaşma" baőlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF, SBE, Doktora Öğrencisi, E-mail: ilhankeskin@ibu.edu.tr

*** Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF, İktisat Anabilim Dalı, E-mail: ertugruly@beun.edu.tr

Abstract

How to achieve economic growth is still a matter of debate. Recently, while the economic growth theories have diversified, the compatibility and validity of the theses defended by these theories with the real world are constantly being tested. It is also claimed in the growth literature that institutional quality differences between countries can be a factor that can explain the differences in growth between countries. However, although there are studies investigating the effect of institutional quality on economic growth in the empirical literature, it has been determined that labor and capital costs are not included in these models. Therefore, unlike other studies in the literature, this study analyzes the effect of institutionalization and openness on economic growth by including capital and labor costs.

Due to data constraints, the analysis could be applied to 9 developed countries using a 33-year (1984-2016) panel data set. Konya (2006) panel Bootstrap Granger causality test based on SUR estimators developed by Zellner (1962) was used in the analysis. Although the results vary by country; i) there is no evidence that institutional structure has a direct effect on growth in developed countries and ii) evidence has been found that especially the cost of capital affects growth.

Keywords: Economic Growth, Institutional Quality, Openness, Labour Costs, Capital Cost, Bootstrap Panel Causality Analyses

JEL Classification: B22, B52, C33, F43

I. Giriş

Ekonomi alanında hem teorik hem de politika düzeyinde ekonomik büyümenin nasıl belirlendiği konusu güncelliğini korumaktadır. İktisat teorilerine göre işgücü, sermaye ve teknoloji büyümenin temel belirleyicilerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda işgücü ve sermayenin gelişmesini sağlayacak eğitim ve tecrübe, finansal sektörün gelişmesi, ülkelerin finansal ve ticari olarak dışa açılması ve bilgiye ulaşımın kolaylaşması gibi unsurların da ekonomik büyümeyi destekleyeceği tartışılmaktadır. Daha güncel bir tartışma ülkelerin kurumsal yapıları üzerine yoğunlaşmaktadır. Özellikle Neo-klasik büyüme teorisinin ülkeler arası kişi başına gelir yakınsaması öngörüsünün gerçekleştiğine dair kanıtlar sunulamaması nedeniyle yapbozun eksik parçasının ülkeler arasındaki kurumsal kalite farklılıkları olabileceği düşünülmektedir. Knack ve Keefer (1995, 1997), Rodrik (1997), Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2001), Acemoğlu (2003), Rigobon ve Rodrik (2004) ve Sobhee (2012) gibi iktisatçılar kurumsal kalite ve farklılıkların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini vurgulamışlardır. Dolayısıyla kurumsal kalite ve farklılıklarının ülkeler arası büyüme farklılıklarının nedenlerini ortaya koyabildiği ölçüde, ülkelerde uygulanacak büyüme politikalarını da etkileyecektir.

Kurumsallaşma kalitesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik tartışmalarda ihmal edilmemesi gereken faktörlerden biri de ekonominin dışa açıklığıdır. Sachs ve Warner (1995), Kwan vd. (1998), Utkulu ve Kahyaoglu (2005), Yapraklı (2007), Bashar ve Khan (2007), Rodriguez ve Rodrik (2000), Kıran ve Güriş (2011) ve Mougani (2012)'nin çalışmaları dışa açıklığın büyüme üzerindeki rolünü gösteren önemli çalışmalardır. Bu çalışmalarda dışa açık ekonomiler mal ve hizmet ticareti, sermaye hareketleri ve işgücü hareketlerinde serbestlik uygulamalarının yaygınlaşmasıyla görünür hale gelmektedir. Liberal teorilere göre dışa açılmanın faydaları ülkelerin üretkenlik artışı, kaynakları etkin kullanmaları, dünyaya açılarak karşılaştırmalı üstünlüklerden yararlanmaları, ithalat ve ihracatlarını arttırmaları, yeni teknolojilere ulaşmaları olmuştur. Ayrıca

finansal dışa açıklık ile diğer ülkelerin sermayelerinden, tasarruflarından ve yatırımlarından yararlanarak ekonomik büyümenin desteklenebileceğini öngörmüşlerdir. Belirli liberalleşme düzeyini yakalayan ülkelerin tamamında tatmin edici bir ekonomik büyümenin sağlanamaması ise çözülmesi gereken bir bulmaca olarak ekonomi literatüründeki yerini korumaktadır.

Ekonomik büyüme performansının belirleyicilerini araştıran çalışmalar incelendiğinde, kurumsal yapı, dışa açıklık, işgücü ve sermaye gibi değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ekonometrik analizlerle incelendiği görülmüştür. Literatür incelemelerinde ulaştığımız daha önemli bir sonuca göre işgücü ve sermaye maliyetlerinin yer aldığı bir modelde kurumsallaşma ve dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin analiz edildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Özellikle karşılaştırmalı üstünlükler açısından sermaye ve işgücü maliyetlerinin önemi kabul görmesine rağmen ekonometrik modellerde bu değişkenlerin yer almaması mühim bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ülkelerin kurumsal kalite ve dışa açıklığının yanında, faiz ve işgücü maliyetleri gibi diğer önemli değişkenler de ekonometrik modele eklenerek literatürdeki tartışmalara katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Çalışmada, veri kısıtı nedeniyle, ancak 9 gelişmiş ülke ve bu ülkelerin 1984-2016 yıllarına ait 33 yıllık verileri kullanılabilmiştir. Analize dahil edilecek ülkeler tamamen verilerin ulaşılabilirliğine göre tespit edilmiştir. Dolayısıyla ülke seçiminde işgücü maliyeti ve faiz verilerindeki sınırlılık etkili olmuştur. Böylece ekonomik büyüme oranı, kurumsal kalite, iş gücü maliyetleri, faiz oranları ve ticari açıklık verilerinin tam olduğu ortak bir zaman ve ülke grubu ele alınmıştır. Analiz tekniği ise Zellner (1962)'in geliştirdiği SUR tahmincilerine dayanmaktadır. Konya (2006) tarafından geliştirilen SUR tahmincisine dayanan panel Bootstrap Granger nedensellik testi, panel verinin zaman ve kesit koşullarının uyumu nedeniyle tercih edilmiştir. Konya'nın bu yöntemi, ülkelere özgü bootstrap kritik değerleri sunması nedeniyle de makul bulunmuştur.

Çalışmada sonraki başlıklarda ekonomik büyümenin birincil ve ikincil belirleyicileri açıklanacaktır. Daha sonra ekonomik büyüme üzerine nedensellik analizleri yapılan literatürdeki çok ülkeli çalışmalar değerlendirilecektir. Daha sonra gelecek başlıklarda çalışmanın metodolojisi açıklanarak veri seti ve analizi yapılan model ortaya konulacaktır. Son başlıklarda ise analizin ampirik bulguları ve elde edilen sonuçlar ortaya konulacaktır.

2. Büyümenin Birincil Belirleyicileri: İşgücü ve Sermaye

Büyüme, üretim miktarındaki reel artış anlamına gelmektedir. Bu nedenle teorik çerçeve bu reel artışları etkileyen faktörler üzerine kurulmaktadır. Bu faktörler hem birbirlerinden bağımsız olarak hem de birbirlerini etkileyerek ekonomik büyümeye neden olabilmektedir. Ekonomik büyümenin teorik ve tarihsel gelişim süreci incelendiğinde bu faktörlerden işgücü, fiziki ve beşeri sermaye, teknoloji ve doğal kaynaklar büyümenin birincil belirleyicileri kabul edilmektedir.

İşgücü faktörü, işgücü miktarı ve işgücünün kalitesine göre üretim sürecine katılarak büyüme üzerinde etkili olabilmektedir. Nüfus artışına paralel, işgücü hem nitelik hem de nicelik olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla nüfus artışı ekonomik faaliyetlerin öznesi olurken aynı

zamanda nesnesi konumunda olmaktadır. Böylece nüfus artışı talep yönüyle tüketim ve pazarın genişlemesini ifade ederken arz yönüyle üretim ve işgücü artışı ifade etmektedir. Ancak diğer üretim faktörleri yeteri kadar mevcut olduğunda işgücünde görülen verimlilik ve artış büyümeye, üretim artışına neden olabilmektedir. Azalan verimler kanunu söz konusu olduğunda işgücünde görülen artış ekonomik büyümeye neden olmamakla birlikte büyümeyi olumsuz da etkileyebilmektedir (Taban, 2008: 17-18). Bu durum Neo-klasik, Keynesyen ve Post-Keynesyen görüşlerce savunulmuştur (Berber, 2011: 8). Örneğin gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek nüfus artışının görülmesi, sermaye artış hızına bağlı olarak işgücü verimliliğini ve üretimi olumsuz etkileyebilmektedir.

Üretimin yapılabilmesi için işgücünden sonra önemli olan bir diğer kaynak sermayedir. Alet, araç ve gereç, makine, ulaşım, iletişim, fabrika gibi varlıklar üretimin sermaye ayağını oluşturur. Mal ve hizmet üretimi işgücü ve sermayenin bir araya gelmesiyle başlamaktadır. Üretimin artması işgücü ve sermayenin artarken birlikte tam istihdam halinde olmasıyla sağlanır. İşgücü nüfusla paralel bir eğilim gösterirken, sermaye birikimi yatırım ve tasarruflarla artmaktadır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerin yatırım ve tasarrufları, gelişmekte olan ülkelere nazaran çok daha fazla olabilmektedir. Doğal kaynaklar, sermaye gibi ekonomik büyümeyi tek başına etkileyemez. Doğal kaynakların, üretim sürecine katılan diğer faktörlerle birlikte mal ve hizmet üretimine kazandırılması gerekmektedir (Taban, 2008: 17-19).

Üretim ve verimlilikle birlikte en çok telaffuz edilen diğer bir kavram teknolojidir. Teknoloji, özellikle sanayileşmiş ülkelerde uzun vadeli ekonomik büyümenin en önemli belirleyicisi olarak kabul edilmektedir (Taban, 2008: 20-21). Teknoloji üretimde yer alan diğer tüm kaynaklardan maksimum ürün ve verim elde edilmesi için gereklidir. Teknolojiyle hem yeni ürünler ortaya çıktığı gibi hem de mevcut üretim verimli hale gelmektedir. Ve belirli kaynaklarla daha kaliteli ürünler üretme imkânı doğmaktadır.

Adam Smith (1776), Robert Malthus (1798) ve David Ricardo (1817) büyümede iş bölümü, nüfus ve emeğin rolüne dikkat çekerken, Schumpeter (1913), Robert Solow (1956) ve Tresor Swan (1956) teknolojik gelişmelerin büyüme üzerindeki etkinliğine vurgu yapmıştır (Ünsal, 2007:26-29). Dolayısıyla büyüme teorilerinin gelişimi incelendiğinde büyümeyi etkileyen faktörlerin üretim içerisindeki etkinliği, toplumların içerisinde bulunduğu zaman ve şartlara göre değişiklik gösterdiği görülmektedir.

3. Büyümenin İkincil Belirleyicileri: Dışa Açıklık ve Kurumsallaşma

Literatürde ekonomik büyümenin nedenleri arasında, ülkelerin gerek kurumsal yapıları gerekse dışa açıklıkları üzerine yapılan ampirik çalışmalar oldukça geniş alan oluşturmasına karşın bir görüş birliği bulunmamaktadır. 1980'li yıllarda tartışma, dışa açıklık kavramı üzerinde yoğunlaşırken, 1990'lı yıllarda ve sonrasında ülkelerin kurumsal yapıları üzerinde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla geleneksel ekonomik büyüme teorilerinin dışına çıkılarak büyümenin dolaylı nedenleri araştırılmaya başlanmıştır. Bunların başında ülkelerin kurumsal yapıları ve dışa açıklıkları gelmektedir.

Ülkelerin kurumsal yapılarını ele alan çalışmaların temel açmazı hangi parametrelerin/ göstergelerin bu kurumsal yapıyı belirlemesi gerektiği üzerine olmuştur. Bu noktada ortaya salt bir kurumsal gösterge ya da indeks çıkmamaktadır. Böylece yapılan çalışmalarda kurumsal yapıyı temsil eden bir ya da birden çok farklı göstergeler kullanılmıştır. Nicel olarak ifade edilen alt parametrelerin çokluğu, büyüme üzerine farklı yönlerde ve düzeylerde etkilerin olmasına neden olmaktadır. Bu durum ortak bir görüşün oluşmasını engellemektedir. Kurumsal yapıyı temsil eden tüm göstergeleri/ parametreleri kapsayan bir çalışmayla hemen hemen hiç karşılaşmamıştır (Dura, 2018: 126-128). Genel olarak çalışmalarda, kurumsal yapıyı temsil eden kısıtlı göstergelerle, Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2001), Acemoğlu (2003), Knack ve Keefer (1995, 1997), Rigobon ve Rodrik (2004) ve Sobhee (2012) kurumsal yapı ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü, güçlü ilişkiler bulmuştur. Bunun yanında Libman (2010), Glaeser vd. (2004), Barro (1994 ve 1996), De Haan ve Sierman (1995, 1998), Aghion, Alesina ve Trebbi (2007)'nin çalışmalarında olduğu gibi negatif ilişkinin, negatif ve pozitif ilişkinin birlikte olduğu ve hiçbir ilişkinin kurulamadığı çalışmalarda mevcuttur. Fakat kullanılan göstergelerin biri ya da ayrı ayrı olarak hepsi ekonomik büyümeyi açıklayabilseler bile bu göstergelerin eş anlı ve bir bütün olarak analizlere dahil edilmesi önemlidir.

Yapılan çalışmalarda ülkelerin kurumsal yapıları sosyal ve yasal; politik ve siyasal ve ekonomik kurumlar olmak üzere üç grupta toplanmıştır (Kuncic, 2012: 5-6). Mülkiyet hakları, sözleşmelerin güvenilirliği, tanınması ve uygulanabilirliği, politik ve siyasî istikrar/sızlık (iç savaş; etnik, dinsel ve ideolojik yapılarıdaki ayrışmalar; ayaklanmalar; darbeler; bölgesel gerilimler), siyasal rejim farklılıkları (ülkelerin yönetim şekilleri, anayasa, demokrasi, seçim, yasama ve yürütme şekilleri), yaşanan yolsuzluklar, kayıt dışılık, politik, siyasî ve askerî kurumların işleyişi, hukukun üstünlüğü ve uygulanabilirliği (etkin, adaletli bir yargı sisteminin varlığı), bürokrasinin işleyişi, ekonomik ve sivil özgürlükler gibi parametreler bu üç grubun içeriğini oluşturmaktadır.

Kurumsal yapının ölçülmesinde, yukarıdaki bu parametrelerin bir kaçının birlikte ya da ayrı ayrı değerlendirildiği farklı endeksler mevcuttur: Politik ve Sivil Özgürlükler Endeksi (Freedom House), Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi (EFW) (Fraser Institute), Ekonomik Özgürlükler Endeksi (Heritage Foundation), Yolsuzluk Endeksi (Transparency International, TI), Uluslararası Ülke Risk Rehberi, ICRG (Politic Risk Services, PRC), Demokrasi Endeksi (The Economist) ve Dünya Yönetişim Göstergeleri (Dünya Bankası).

Ekonomik büyümenin nedenlerinin ve ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarının ilişkilendirildiği, kurumsal faktörlere göre daha eskiye dayanan diğer bir etkende ülkelerin dışa açıklık olgusudur. Ülke ekonomilerinin küresel ekonomilerle bütünleşmesini ifade eden dışa açıklık kavramı iktisadî olarak ticari açıklık, finansal açıklık ve iş gücü hareketliliği olmak üzere üç sınıfta değerlendirilmektedir. Uygulamalarda daha çok finansal ve ticari açıklık olarak kabul görmekte olan dışa açıklık çeşitli yöntemlerle ölçülmektedir.

Yapılan çalışmalarda, ticari açıklığın ölçümünde tek bir formül olmamakla birlikte literatürdeki çalışmaların çoğunda yaygın bir ölçüt olarak ithalat ve ihracat toplamının GSYH'ya bölünmesi kullanılmaktadır (Rose, 2004: 213; Winters, 2004: 8; Squalli ve Wilson, 2011: 1748).

Dışa açıklık bazı çalışmalarda finansal açıklık ile değerlendirilmiştir. Finansal açıklık ölçütlerinin en genel formu şu şekildedir (Prasad, Rogoff, Wei ve Kose, 2003: 29; Buch, Doepke ve Pierdzioch, 2005: 754):

$$\frac{(Gayri safi özel sermaye girişi) + (Gayri safi özel sermaye çıkışı)}{GSYH} \times 100$$

Squalli ve Wilson (2011) ticari açıklık ölçütlerinden nicel olanlarını aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır (Squalli ve Wilson, 2011: 1746):

Tablo 1: Ticari Açıklık Ölçütleri

Açıklık Ölçütü	Açıklık Tanımı
$M_i/GSYH_i$	İthalat yoğunluğu: ithalatın (M), bir i ülkesinin $GSYH$ 'sına bölünmesi
$X_i/GSYH_i$	İhracat yoğunluğu: ihracatın (X), bir i ülkesinin $GSYH$ 'sına bölünmesi
$(X + M)_i/GSYH_i$	Ticaret yoğunluğu (TY): ithalat ve ihracatın ($M+X$), bir i ülkesinin $GSYH$ 'sına bölünmesi
$1 - [(X + M)_i/2GSYH_i] \times 100$	Düzeltilmiş ticaret yoğunluğu: Frankel (2000)'in önerdiği dış faktörleri ele almak için alternatif bir yöntem
$(M/GSYH_i) - \left(1 - GSYH_i / \sum_{i=1}^k GSYH_i\right)$	Düzeltilmiş ticaret yoğunluğu: Frankel (2000) modelinin Li vd. tarafından değiştirilmiş hali
$(X + M)_i/rGSYH_i$	Reel ticaret yoğunluğu: Alcalá ve Ciccone (2004)'nin geliştirdiği satın alma gücü paritesine göre düzeltilmiş $GSYH$ ile hesaplanan ticaret yoğunluğu

Kaynak: Squalli ve Willson (2011)

Literatürdeki çalışmalarda kurumsal yapının ölçülmesinde olduğu gibi ülkelerin dışa açıklığının ölçülmesinde de ortak bir formül ve yöntem bulunmamaktadır. Bu farklılıklar belirli eksikliklerin giderilmesi için ortaya konulsa da farklı sonuçların ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Ülkeler arasında büyüme farklılıkları ve nedenlerinin araştırıldığı çoğu çalışmada, ortaya çıkan farklı sonuçlar yine ülkelerin farklı gelişmişlik ve gelir düzeyleriyle birlikte kurumsal yapılarının çeşitliliğine dayandırılmaktadır.

4. Çok Ülkeli Analizlere Dayanan Büyüme Literatürü

Literatür araştırması yapılırken ülkelerin gerek kurumsal yapısını gerekse dışa açıklığını değerlendiren çok ülkeli ve panel veri ya da yatay kesit analizi ile yapılan ampirik çalışmalar değerlendirilmiştir. Tek ülke ile yapılan çalışmalar, o ülkeye özgü sonuçlar oluşturacağından değerlendirilmeye alınmamıştır. Burada literatürün genel bir çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır.

Kurumsal yapının ekonomik özgürlükler parametresi ile temsil edildiği Scully ve Slottje (1991), Islam (1996), Dawson (1998), Abraham ve Lewis (1998), Nelson ve Singh (1998), De Haan ve Sturm (2000), Adkings, Moomaw ve Savvides (2002), Carlson ve Lundström (2002), Pitlik (2002), Scully (2002), Yay (2002), Dawson (2003), M. Ali (2003), Bengoa ve Sanchez-Rables (2003), Khalil, Ellaboudy ve Denzau (2007), Yıldırım (2010), Artan ve Hayaloğlu (2013)'ün çalışmalarında ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. De Haan ve Sierman (1998) çalışmasında ekonomik özgürlüğün, ekonomik performans üzerinde sağlam bir etkisinin olmadığı ancak ekonomik özgürlüğün bazı göstergelerinde pozitif, bazı göstergelerinde negatif etki ederek çeşitlilik gösterdiği sonucuna varmıştır. Başka bir çalışmada Sturm ve De Haan (2001) ekonomik özgürlük düzeyinin ekonomik performans üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığını gözlemlemiştir. Aghion, Alesina ve Trebbi (2007) çalışmasında ise ekonomik özgürlükler, büyümeyi teknolojik gelişmeler vasıtasıyla etkilemektedir. Carlsson ve Lundström (2001), De Haan ve Sierman (1998) 'nın sonuçlarına benzer bir yaklaşımda bulunarak ekonomik özgürlüğün bazı bileşenleri, büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip iken bazı bileşenleri ise negatif etki göstermiştir. Vanssay ve Spindler (1994) 'in çalışmasında, ekonomik özgürlüklerin büyüme üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Hausmann, Pritchett ve Rodrik (2005) 'e göre ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeyi hızlandırmadığı, daha çok ülkelerin kendi iç dinamiklerinin etkili olduğu kanısına varmıştır.

Yolsuzluğun kurumsal parametre olarak kullanıldığı çalışmalarda genel olarak, yolsuzluk ile iktisadi büyüme arasında negatif bir ilişkinin olduğu ortak sonucuna ulaşılmaktadır (Akçay, 2002; Mauro, 1995; Tanzi ve Davodi, 1997; Yapraklı, 2008; Anderson ve Marcouiller, 2000; Faruq, 2011; Knack ve Keefer, 1997). Dolayısıyla yolsuzluk düzeyinin yüksek olması ülkelerin ekonomik performansını olumsuz etkilemektedir. Huynh ve Chavez (2009) ise çalışmasında kurumsal kalitenin göstergesi olan yolsuzluğun kontrolünün büyüme üzerinde anlamsız ya da önemsiz olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ayrıca kurumsal yapıyı birkaç parametre ile ele alan çalışmalar oldukça geniş bir alan doldurmaktadır. Hukukun üstünlüğü, demokrasi düzeyi, mülkiyet hakları, bürokratik işleyiş, siyasi ve politik istikrar bu parametrelerin yaygın tercih edilenleridir.

Sonuç olarak kısıtlı parametrelerle ve belirli gelişmişlik düzeyine sahip ülke gruplarıyla yapılan bu çalışmalardan elde edilen bulguların çoğunluğu tutarlı olsa da kısıtlı sonuçlar vermektedir. Çalışmalardaki farklılıklar çoğunlukla parametre ve ülke seçimlerinden kaynaklanmaktadır. Özetle literatürdeki bu çalışmaların büyük bir bölümünde kurumsal yapı ile ekonomik büyüme arasında güçlü ve pozitif yönlü bir nedensellik ortaya konulmuştur (Law vd., 2013; Knack ve Keefer, 1995; Clague vd., 1996; Siddique ve Ahmed, 2009). Çok azı, parametre ve ülke grupları olarak bakıldığında pozitif ve negatif ilişkinin aynı anda ya da ekonomik performans üzerinde negatif ilişkilerin görüldüğü sonucuna varmıştır (Yalçınkaya ve Yazgan, 2016; Yıldırım ve Gökalp, 2016; Glaeser vd., 2004; Yapraklı, 2008; De Haan ve Sierman (1998); Commander ve Nikoloski, 2010).

Ekonomik büyümenin dışı açıklık kavramı ile ilişkilendirilmesi ampirik olarak 1970'li yıllara dayanmaktadır. Teorik temelleri 1970'li yıllarda McKinnon ve Shaw'ın çalışmalarıyla atılmıştır.

Yapılan çalışmalarda ülkelerin dışa açıklık dereceleri ortaya konularak ekonomik performans üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılmaktadır. Yapılan bu çalışmalarda da literatüre ortak bir fikir kazandırılmamıştır. Bazı çalışmalarda büyüme ile ticari dışa açıklık arasında pozitif nedensellik gözlemlenirken, aralarındaki ilişkinin negatif çıktığı hatta herhangi bir ilişkinin olmadığı çıkarımlar da yapılmıştır.

Sachs ve Warner (1995), Dollar (1992), Edwards (1998), Frankel ve Romer (1999), Bahmani-Oskooe ve Niroomand (1999), Greenaway, Morgan ve Wright (2002), Yanıkkaya (2003), Sarkar (2008), Klein ve Olivei (2008), Gries ve Redlin (2012), Yeboah vd. (2012), Levine ve Renelt (1992), Omri vd. (2015), Bilman (2014), Le ve Tran-Nam (2018) ve Rani ve Kumar (2018) çalışmalarında ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Diğer bir yandan Gorgi ve Alipourian (2008), Uğurlu (2010), Rodriguez ve Rodrik (2000) ise ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişkinin olduğu ya da herhangi bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Dışa açıklık göstergesi olarak finansal açıklığın kullanıldığı çalışmalarda da ortak bir çıkarım yapılamamıştır. Mougani (2012), Goldsmith (1969), King ve Levine (1993), Rousseau ve Wachtel (1998), Beck, Levine ve Loayza (2000), Al-Yousif (2002), Calderon ve Liu (2003), Ghirmay (2004), Abu-Quarn ve Abu-Bader (2004), Rioja ve Valev (2004), Tornell vd. (2004), Artan (2007), Seetanah, Ramessur ve Rojid (2009) çalışmalarında finansal gelişme ve açıklığın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğunu göstermişlerdir. Bunların dışında finansal açıklığın ekonomik performans ile ilişkisinin negatif olduğu, sonuçların ülkeden ülkeye değişebileceği gibi farklı çıkarımlarda mevcuttur. Diaz-Alejandro (1985), Rodrik (1999), Calvo ve Vegh (1999), Hellman, Murdock ve Stiglitz (2000), Murinde (1996), Edison vd. (2002), Rodrik (2006), Eichengreen ve Leblang (2003), Jin (2006), Japelli ve Pagano (1994) finansal açıklığın ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde negatif etki oluşturabileceklerini savunmuşlardır. Bu iki zıt çıkarımların dışında finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerinde ülkelerin gelişmişlik düzeyleri açısından farklı sonuçlar doğurabileceği görüşünün yanında, finansal krizlerle ve dış faktörlerle ekonomiye zarar verebileceği görüşünde olan yazarlar bulunmaktadır. Bandiera, Caprio, Honohan, Schiantarelli (1999); Stiglitz (2001); Eichengreen ve Leblang (2003); Fratzscher ve Bussiere (2004); Tornell vd. (2004); Rodrik (2006); Sarıdoğan (2006) çalışmalarında bu bulgulara ulaşmışlardır.

Özetle, literatürde dışa açıklığın büyüme üzerine nedenselliğinin araştırıldığı çalışmalar incelendiğinde görüş birliğinin olmadığı görülmektedir. Ancak ekonomik büyüme üzerinde ticari açıklığın, finansal açıklığa nazaran pozitif yönde ve daha ortak sonuçlar verdiği görülmüştür.

Literatürde kurumsal yapı ile dışa açıklığın büyüme üzerindeki nedenselliğini birlikte ele alan çalışmalarda bulunmaktadır. Dollar ve Kraay (2003); Rodrik vd. (2004); Easterly ve Levine (2003); Owen ve Weatherston (2012); Perry ve Schönerwald (2009); Ngeleza (2011) ülkelerin kurumsal yapı ve dışa açıklıklarının da dahil olduğu birçok faktörü kullanarak ekonomik büyümenin nedenlerini test ettikleri çalışmalarında büyümeyi etkileyen faktörlerin ülkelere ve ülke gruplarına göre değişkenlik gösterdiğini ancak kurumsal yapının diğer faktörlere nazaran

daha etkili olduğu sonucuna varmışlardır. Sonuçta gerek kurumsal yapının gerekse dışa açıklığın büyüme üzerindeki nedensellikleri seçilen ülkelere (Asya, Avrupa, Afrika, Uzak Doğu ülkelerine) ve ülke gruplarına (Gelişmiş, gelişmekte ve Az Gelişmiş Ülkeler) göre değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla analizlerde kullanılan faktörleri belirli bir çember içerisine alarak belirli ülke ve ülke grupları için genel bir sonuç çıkarmak mümkün görünmemektedir.

Literatürde ülkelerin dışa açıklığı (finansal ve ticari açıklık), kurumsal yapıları ve diğer bazı yardımcı değişkenlerin (faiz ve işgücü maliyetleri) birlikte ele alınarak ekonomik büyüme ile ilişkisini inceleyen çalışmalar kısıtlıdır.

5. Metodoloji

Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İspanya, İsveç ve ABD'nin yer aldığı 9 gelişmiş ülke grubuyla yapılan bu çalışmada Konya (2006) panel nedensellik testi kullanılmıştır. Konya (2006) nedensellik testi, Zellner (1962)'in geliştirdiği görünüşte ilişkisiz regresyon (SUR: Seemingly Unrelated Regression) ve ülkelere özgü bootstrap kritik değerler veren Wald testi ile temellendirilmiştir. Böylece her bir ülke için ayrı ayrı nedensellik analizi yapılabilmektedir. Ayrıca bu nedensellik testi ile modelde yer alan ülkeler arasında eş zamanlı korelasyon kurulabileceği için ülkeler arasında kıyaslama yapmak mümkün hale gelmektedir. Konya (2006) panel nedensellik testine geçilmeden önce modelin yatay kesit bağımlılığının ve homojenliğinin test edilmesi gerekmektedir. Analizde ülkelere özgü kritik değerler ortaya çıktığından modelde yer alan değişkenlerin durağan olmaları gerekmediği gibi birim kök testi ya da koentegrasyon gibi ön testlerin yapılmasına gerek duyulmamaktadır (Konya, 2006: 981). Değişkenleri durağan hale getirmek için farklılaştırmak serinin eğilim dinamiklerinde bir kayba yol açabilir. Konya (2006) nedensellik testinde buna gerek kalmamaktadır. Değişkenlerin düzeylerini doğrudan ampirik analizde kullanmak analizlerde önemli bir avantaj sağlamaktadır (Clarke ve Mirza; 2006). Diğer bir önemli nokta; Granger nedensellik testi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz ettiğinden, nedenselliği tek yönlü, çift yönlü ve ülkelere özgü analiz etmeye imkân tanımaktadır.

5.1. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testleri

Panel veri modellerinde seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının varlığı analiz sonucunu etkilediğinden önemlidir. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığının belirlenmesi gerekmektedir. Breusch ve Pagan (1980), Pesaran (2004) ve Pesaran vd. (2008) çalışmalarında yatay kesit bağımlılığının ölçülmesi için sırasıyla LM , CD_{LM} ve $CD_{LM(adj)}$ test istatistiklerini geliştirmişlerdir.

Test hipotezleri:

H_0 : Yatay Kesit Bağımlılığı Yoktur.

H_1 : Yatay Kesit Bağımlılığı Bulunmaktadır.

Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen Lagrange Multiplier (LM) test istatistiği aşağıdaki gibidir:

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \chi^2 \frac{N(N-1)}{2}, \quad i = 1, 2, 3, \dots, N \text{ ve } t = 1, 2, 3, \dots, T \quad (1)$$

LM testinde N kesit boyutu ve T zaman uzunluğunu göstermektedir. N sabit ve $T \rightarrow \infty$ dur. (1) denkleminde yer alan $\hat{\rho}_{ij}$, her bir i için hata terimleri arasındaki yatay kesit korelasyon tahminleridir. LM testi $N(N-1)$ serbestlik derecesi ve χ^2 dağılımı altında, N yeterince küçük ve T yeterince büyük olduğunda ($T > N$) geçerliliğini sağlamaktadır.

Pesaran (2004), N ve T arasındaki boyut farklılıklarından kaynaklanan sorunları engellemek için $N \rightarrow \infty$ ve $T \rightarrow \infty$ şartlarında geçerli olan ve normal dağılıma sahip olan başka bir test (CD_{LM}) geliştirmiştir:

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(1-N)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1)} \quad (2)$$

Ancak yeterince N büyük ve T küçük olduğunda oluşan boyut farklılıklarını çözmek için yatay kesit bağımlılık testini veren aşağıdaki istatistiği geliştirmiştir:

$$CD^*_{LM} = \sqrt{\frac{2T}{N(1-N)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{\rho}_{ij})} \quad (3)$$

(1), (2) ve (3) testlerinin tutarsız ve sapmalı sonuç verdiği durumlarda Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) açıklayıcı değişken, ortalama ve varyansların dâhil olduğu ve daha tutarlı sonuçlar veren $CD_{LM(adj)}$ yatay kesit bağımlılık testini ekonomi literatürüne kazandırmıştır. Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) bu $CD_{LM(adj)}$ test istatistiğini aşağıdaki gibi ifade etmiştir (Pesaran, Ullah ve Yamagata, 2008: 106-109):

$$CD_{LM(adj)} = \sqrt{\frac{2}{N(1-N)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\vartheta_{Tij}}} \quad (4)$$

(4) denkleminde yer alan $\hat{\rho}_{ij}$, her bir i için hata terimleri arasındaki yatay kesit korelasyon tahminlerini, k açıklayıcı değişkenlerin sayısını, $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$ 'lerin ortalamasını μ_{Tij} ve $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$ 'lerin varyansını ise ϑ_{Tij} göstermektedir.

Bu test sonuçlarına göre elde edilen olasılık (Prob.) değerleri 0.05 ten küçük olduğunda %5 anlamlılık sınanmasında H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla test sonucuna göre yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır.

Konya (2006) nedensellik testinin yapılabilmesi için önemli olan testlerden biri de modelin eğim katsayılarının homojenliğinin test edilmesidir. Homojenliğin sınanmasına yönelik çalışmalar Swamy (1970) ile başlamış olup Pesaran ve Yamagata (2008) bu testi geliştirmiştir. Delta

Homojenlik Testi olarak isimlendirilen bu test Pesaran ve Yamagata (2008)'nin çalışmalarında iki şekilde gösterilmiştir (Pesaran ve Yamagata; 2008: 52-62).

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Genel bir eşbütünleşme denklemi olan (5) denkleminde β_i eğim katsayısını göstermektedir. Dolayısıyla Delta Homojenlik Testi, eğim katsayılarının (β_i) yatay kesitler arasındaki farklılığını test etmektedir. Testin hipotezleri:

$H_0: \beta_i = \beta$ (Eğim katsayıları homojendir).

$H_1: \beta_i \neq \beta$ (Eğim katsayıları homojen değildir).

Büyük örneklemli modeller için Delta testi:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \quad (6)$$

Küçük örneklemli modeller için Delta testi:

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{Var(t, k)}} \quad (7)$$

(6) ve (7) denklemlerinde yer alan \tilde{S} Swamy test istatistiğini, N yatay kesit boyutunu, k açıklayıcı değişkenlerin sayısını ve $Var(t, k)$ standart hatayı göstermektedir. $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ test sonuçlarına göre elde edilen olasılık (Prob.) değerleri 0.05 ten küçük olduğunda %5 anlamlılık sınanmasında H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla Delta Homojenlik Test sonucuna göre katsayılar homojen olarak dağılmamıştır.

5.2. Konya Nedensellik Testi

Panel modelde yer alan seriler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu ve eğim katsayıların heterojen olduğu durumlarda Konya (2006) nedensellik testi uygulanmaktadır. İlişkisiz regresyon tahminleri (SUR) ve ülkelere özgü bootstrap kritik değerlere göre sonuç veren Konya (2006)'nın panel nedensellik testi Wald testine dayanmaktadır. Bu durumda panelde durağanlık göz ardı edilebilmektedir. Testin ön şartlarından olan yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliğin belirlenmesinden sonra modeldeki yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği açıklayabilmektedir (Menyah, Nazlıoğlu ve Wolde-Rufael, 2014: 391). Konya bootstrap nedensellik testi denklem olarak aşağıdaki gibi formüle edilmektedir (Konya, 2006: 980-982).

Y bağımlı değişken ve X bağımsız değişken olmak üzere iki değişkenli ve N ülkeli, bootstrap panel nedensellik modeli:

$$Y_{i,t} = \alpha_{1,i} + \sum_{l=1}^{mLY_1} \beta_{1,i,l} Y_{i,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_1} \theta_{1,i,l} X_{i,t-l} + \varepsilon_{1,i,t} \quad (8)$$

$$X_{i,t} = \alpha_{2,i} + \sum_{l=1}^{mLY_1} \beta_{2,i,l} Y_{i,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_1} \theta_{2,i,l} X_{i,t-l} + \varepsilon_{2,i,t} \quad (9)$$

(8) ve (9) denklemlerindeki SUR modelinde i ($i=1, 2, 3, \dots, N$) ülke sayısını ya da N yatay kesit birim sayısını ifade etmektedir. t zaman boyutunu ($t= 1, 2, 3, \dots, T$), l gecikme uzunluğunu gösterirken mLY ve mLX , Y ve X 'in gecikme uzunluklarını göstermektedir. Her iki denklemde yer alan $\varepsilon_{1,i,t}$ ve $\varepsilon_{2,i,t}$ modelin hata terimleridir. (8) ve (9) denklemlerinde sırasıyla X 'in Y 'ye ve Y 'nin X 'e etkileri ya da nedensellikleri modellenmektedir. Bu şekilde çift yönlü nedensellik araştırılabilmektedir. (8) ve (9) denklemlerinde yer alan $\theta_{1,i,l}$ 'lerin bazıları sıfırdan farklı ve $\beta_{2,i,l}$ 'lerin tamamı sıfıra eşit ise X 'den Y 'ye tek yönlü Granger nedensellik; $\beta_{2,i,l}$ 'lerin bazıları sıfırdan farklı ve $\theta_{1,i,l}$ 'lerin tamamı sıfıra eşit ise Y 'den X 'e tek yönlü Granger nedensellik; Ne $\beta_{2,i,l}$ ne de $\theta_{1,i,l}$ 'lerin bazıları sıfırdan farklıysa çift yönlü Granger nedensellik; son olarak hem $\beta_{2,i,l}$ hemde $\theta_{1,i,l}$ 'lerin tümü sıfıra eşit olduğunda, değişkenler arasında Granger nedensellik bulunmamaktadır (Konya, 2006: 981). (8) ve (9) denklemlerine göre N ülkeli bir bootstrap panel veri modeli aşağıdaki gibi genişletilebilmektedir:

$$Y_{1,t} = \alpha_{1,1} + \sum_{l=1}^{mLY_1} \beta_{1,1,l} Y_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_1} \theta_{1,1,l} X_{1,t-l} + \varepsilon_{1,1,t}$$

$$Y_{2,t} = \alpha_{1,2} + \sum_{l=1}^{mLY_1} \beta_{1,2,l} Y_{2,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_1} \theta_{1,2,l} X_{2,t-l} + \varepsilon_{1,2,t}$$

⋮

$$Y_{N,t} = \alpha_{1,N} + \sum_{l=1}^{mLY_1} \beta_{1,N,l} Y_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_1} \theta_{1,N,l} X_{N,t-l} + \varepsilon_{1,N,t}$$

ve

$$X_{1,t} = \alpha_{2,1} + \sum_{l=1}^{mLY_2} \beta_{2,1,l} Y_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_2} \theta_{2,1,l} X_{1,t-l} + \varepsilon_{2,1,t}$$

$$X_{2,t} = \alpha_{2,2} + \sum_{l=1}^{mLY_2} \beta_{2,2,l} Y_{2,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_2} \theta_{2,2,l} X_{2,t-l} + \varepsilon_{2,2,t}$$

⋮

$$X_{N,t} = \alpha_{2,N} + \sum_{l=1}^{mLY_2} \beta_{2,N,l} Y_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_2} \theta_{2,N,l} X_{N,t-l} + \varepsilon_{2,N,t}$$

Konya bootstrap nedensellik testinde modeldeki bağımsız değişkenlerin yanına yardımcı bağımsız değişkenler eklenebilmektedir. Bu durumda (8) ve (9) denklemlerine yeni bir bağımsız değişken eklendiğinde aşağıdaki modeller elde edilmektedir:

$$\begin{aligned}
 Y_{1,t} &= \alpha_{1,1} + \sum_{l=1}^{mLY_1} \beta_{1,1,l} Y_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_1} \theta_{1,1,l} X_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{mLZ_1} \delta_{1,1,l} Z_{1,t-l} + \varepsilon_{1,1,t} \\
 Y_{2,t} &= \alpha_{1,2} + \sum_{l=1}^{mLY_1} \beta_{1,2,l} Y_{2,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_1} \theta_{1,2,l} X_{2,t-l} + \sum_{l=1}^{mLZ_1} \delta_{1,2,l} Z_{2,t-l} + \varepsilon_{1,2,t} \\
 &\vdots \\
 Y_{N,t} &= \alpha_{1,N} + \sum_{l=1}^{mLY_1} \beta_{1,N,l} Y_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_1} \theta_{1,N,l} X_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mLZ_1} \delta_{1,N,l} Z_{N,t-l} + \varepsilon_{1,N,t}
 \end{aligned}$$

ve

$$\begin{aligned}
 X_{1,t} &= \alpha_{2,1} + \sum_{l=1}^{mLY_2} \beta_{2,1,l} Y_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_2} \theta_{2,1,l} X_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{mLZ_2} \delta_{2,1,l} Z_{1,t-l} + \varepsilon_{2,1,t} \\
 X_{2,t} &= \alpha_{2,2} + \sum_{l=1}^{mLY_2} \beta_{2,2,l} Y_{2,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_2} \theta_{2,2,l} X_{2,t-l} + \sum_{l=1}^{mLZ_2} \delta_{2,2,l} Z_{2,t-l} + \varepsilon_{2,2,t} \\
 &\vdots \\
 X_{N,t} &= \alpha_{2,N} + \sum_{l=1}^{mLY_2} \beta_{2,N,l} Y_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mLX_2} \theta_{2,N,l} Y_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mLZ_2} \delta_{2,N,l} Z_{N,t-l} + \varepsilon_{2,N,t}
 \end{aligned}$$

6. Veri Seti ve Model

Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İspanya, İsveç ve ABD'nin yer aldığı 9 gelişmiş ülkenin nedensellik analizi 1984-2016 yıl aralığındaki ekonomik büyüme oranı (*grw*), kurumsal yapı (*ins*), ticari açıklık (*trdopp*), faiz oranı (*int*) ve işgücü maliyet (*cost*) verileri kullanılarak yapılmıştır. Veriler Dünya Bankası (WB), OECD, ICRG (Uluslararası Ülke Risk Rehberi) ve The Conference Board's International Labor Comparison Program veri tabanlarından yıllık olarak elde edilmiştir.

Analizde büyümenin nedenleri araştırılmıştır. *grw* bağımlı değişken ve *ins*, *trdopp*, *int* ve *cost* bağımsız değişken olmak üzere beş değişkenli ve $N=9$ ülkeli bootstrap panel nedensellik modeli yukarıdaki kurallar doğrultusunda, β , θ , δ , \emptyset ve ∂ değişkenlerin katsayılarını göstermek üzere aşağıdaki gibi modellenmiştir:

$$\begin{aligned}
grw_{1,t} &= \alpha_{1,1} + \sum_{l=1}^{mlgrw_1} \beta_{1,1,l} grw_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{mlins_1} \theta_{1,1,l} ins_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{mltrdopp_1} \delta_{1,1,l} trdopp_{1,t-l} \\
&+ \sum_{l=1}^{mlint_1} \phi_{1,1,l} int_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{mlcost_1} \partial_{1,1,l} cost_{1,t-l} + \varepsilon_{1,1,t} \\
&\vdots \\
grw_{N,t} &= \alpha_{1,N} + \sum_{l=1}^{mlgrw_1} \beta_{1,N,l} grw_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mlins_1} \theta_{1,N,l} ins_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mltrdopp_1} \delta_{1,N,l} trdopp_{N,t-l} \\
&+ \sum_{l=1}^{mlint_1} \phi_{1,N,l} int_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mlcost_1} \partial_{1,N,l} cost_{N,t-l} + \varepsilon_{1,N,t}
\end{aligned}$$

Büyüme oranı (grw), ülkelerin bir önceki yıla göre ekonomilerindeki büyüme performansını ifade etmektedir. Ticari dışa açıklık, dolar cinsinden mal ve hizmet ithalat ve ihracat toplamının GDP'ye oranının 100 ile çarpılmasıdır. Modelde diğer bir bağımsız değişken olarak kullanılan faiz değişkeni için, kısa vadeli faiz verileri tercih edilmiştir. Ülkelerin finansal kuruluşları arasında kısa vadeli borçlanmaların gerçekleştiği oranı ifade eder. Ve piyasada kısa vadeli hükümet bonolarının ihraç edildiği veya işlem gördüğü “para piyasası oranı” ve “hazine bonosu oranı” olarak bilinmektedir. Yüzde olarak ölçülen günlük faiz oranlarının ortalaması alınarak yıllık değerlere dönüştürülen bu faiz verilerine, OECD veri tabanından ulaşılmıştır.

ICRG (Uluslararası Ülke Risk Rehberi)'den elde edilen kurumsallaşma verileri aşağıda yer alan 12 kategorinin ¹ toplamından oluşmuştur. Bu 12 kategorinin her birine 0-12 arasında en yüksek puanlar verilerek toplamı en çok 100 puan olacak şekilde hesaplanmaktadır. Bu kategoriler birlikte kurumsallaşmanın ölçütü olarak kullanılmaktadır. Örneğin bu 12 göstergesinin toplamı en yüksek olan ülkenin kurumsal yapısı en iyi olmaktadır (Hoti ve McAleer, 2002: 17-18).

Analizde kullanılan önemli bir diğer bağımsız değişken işgücü maliyetleridir. The Conference Board International Labor Comparisons'da çalışan tüm işçilerin ulusal para birimi cinsinden toplam işgücü maliyetleri yer almaktadır. Bu veriler döviz kuruna göre düzenlenerek dolar cinsine çevrilmiştir. Daha sonra ülkelerin dolar biriminden olan nominal GDP'ye oranlanarak 1 birim çıktı elde etmek için katlanılan işgücü maliyetleri elde edilmiştir. Ayrıca modele dâhil edilen değişkenlerin sayısal değerlerindeki artışlar farklı anlamlar içermektedir. Bu farklılar analiz bulgularını yorumlamayı güçleştireceğinden bazı düzenlemeler yapılmış ve tüm değişkenlerdeki sayısal artış kötüleşme anlamını taşıyacak forma dönüştürülmüştür. Örneğin kurumsallaşma ve ticari açıklık değişkenlerindeki sayısal artışların kurumsal kötüleşme ve ticari kapalılık şeklinde yorumlanabilmesi için indeks oluşturularak analize dâhil edilmiştir.

1 Bu 12 kategorinin bileşenleri: Hükümet istikrarı, sosyo-ekonomik koşullar, yatırım koşulları, iç ve dış çatışmalar, yolsuzluk, siyasete askeriye'nin etkisi, yasaların ve kanunların etkisi, dini ve etnik gerilimler, demokratik sorumluluk ve bürokrasinin kalitesi gibi göstergeler kurumsal yapının belirlenmesinde öncülük etmektedir.

Analizde kullanılan ticari açıklık: $\text{trdopp} = [100 - (\text{trdopp}^* / 164.698.392797959) \times 100] + 1$ olarak ele alınmıştır. 164.698.392797959 sayısı dokuz ülke içerisindeki en büyük ticari açıklık değeridir. Böylece ticari açıklık en yüksek ticari açıklık değerine sahip ülkeye nispi olarak ölçülmüştür. $\text{trdopp}^* / 164.698.392797959 \times 100$ ifadesiyle bütün ticari açıklık değerleri 100 üzerinden gösterilmiştir. Bu değerler 100'den çıkarılarak ticari açıklığın, ticari kapalılık şeklinde yorumlanabilmesi sağlanmıştır. Ve son olarak 1 eklenerek negatif ve sıfır değerlerinden kurtarılmıştır.

Aynı şekilde kurumsal yapı: $\text{ins} = (100 - \text{ins}^*)$ olarak ifade edilmiştir. Verilerdeki en yüksek kurumsallaşma değeri 96.083 olduğundan herhangi bir 0 değer bulunmamaktadır. Böylece sayısal değer in yükselmesi kurumsal kötüleşme olarak yorumlanabilecektir.

Faiz değişkeni için $\text{int} = (\text{int}^* + 1) / 18.26847 \times 100$ şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Burada faiz verileri negatif değerlerden arındırılmış ve 100 üzerinden değerlendirilebilmesi için modele dâhil edilen 9 ülke içerisindeki en yüksek faiz değeri olan 18.26847 ile oranlanarak 100 ile çarpılmıştır. Böylece faiz oranı mutlak olarak değil nispi olarak modele eklenmiştir. Teorik olarak faiz büyümeyi negatif etkileyeceğinden başka bir düzenleme yapılmamıştır.

Aynı şekilde işgücü maliyetleri de büyümeyi negatif etkilemektedir. Bu durumda işgücü maliyet verileri endeks olarak gösterilebilmesi için; $(\text{cost} = \text{cost}^* / 1031.277.09883152) \times 100$ şeklinde düzenlenmiştir. Buradaki 1031.277.09883152 sayısı analize dâhil edilen 9 ülke içerisindeki en yüksek işgücü maliyeti değerini göstermektedir.

Yapılan bu düzenlemelerle sayısal artışlar işgücü maliyet artışı, faiz artışı, kurumsal kötüleşme ve ticari kapalılık şeklinde yorumlanarak değişkenler arasında yorumlama açısından uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla tüm bağımsız değişkenlerdeki sayısal artışlar kötüleşme üzerine uyarlanmıştır. Modelde büyüme oranı (grw) bağımlı değişken ve diğer değişkenler bağımsız değişkendir. Bağımsız değişkenlerden biri temel değişken olmakla birlikte diğerleri yardımcı değişkendir. Böylece ekonomik büyümenin nedenleri çok yönlü olarak araştırılmaya çalışılmıştır.

7. Ampirik Bulgular

Konya bootstrap nedensellik testinin ön aşaması olan yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testlerinin uygun sonuçlar vermesi gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığı test sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi %1 anlamlılık düzeyinde her üç testte de H_0 (Yatay kesit bağımlılığı yoktur) hipotezi reddedildiğinden yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Yapılan Test	İstatistik	Olasılık Değeri	Anlamlılık Düzeyi
<i>Breusch Pağan LM</i>	565.9281	0.0000	%1
<i>Pesaran scaled LM</i>	62.45263	0.0000	%1
<i>Pesaran CD</i>	23.44245	0.0000	%1

Delta Homojenlik Test sonuçlarına (Tablo 3) göre ise yine H_0 (Eğim katsayıları homojendir) hipotezi reddedildiğinden eğim katsayıları heterojendir. Bu durumda iki ön şart gerekli olan uygun sonucu verdiğinden nedensellik testine geçilmiştir.

Tablo 3: Delta Homojenlik Test Sonuçları ($\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$)

Yapılan Test	İstatistik	Olasılık Değeri	Anlamlılık Düzeyi
$\tilde{\Delta}$	5.147	0.0000	%1
$\tilde{\Delta}_{adj}$	5.799	0.0000	%1

Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7'da yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik sonuçları altında etkin çıkarımlar sağlayan Konya (2006) Bootstrap Granger Nedensellik Analizi sonuçları gösterilmiştir. Analizde bu değişkenler aynı modelde birlikte ele alınmıştır.

Tablo 4: Kurumsal Yapı Ekonomik Büyüme Üzerindeki Granger Nedenselliği

	KıKare	Olasılık Değeri	Bootstrap %1	Bootstrap %5	Bootstrap %10	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği
Belçika	6.039371	[.014]	15.58762	9.1096	6.30076	-0.08439	0.03434	-2.45751
Kanada	0.127819	[.721]	18.0772	9.40235	6.09742	0.028631	0.080083	0.357518
Fransa	0.340226	[.560]	16.0679	9.97303	6.82575	-0.01799	0.030839	-0.58329
Almanya	3.822991	[.051]	16.57394	9.37908	6.42379	0.141313	0.072274	1.95525
İtalya	0.403952	[.525]	14.77059	7.57146	5.17147	0.023597	0.037127	0.635572
Hollanda	5.948876	[.015]	20.30196	10.50193	7.37177	0.08707	0.035699	2.43903
İspanya	0.996111	[.318]	17.86222	9.99317	7.16698	0.051445	0.051545	0.998053
İsveç	0.802175	[.370]	15.24064	7.76437	5.25169	0.082925	0.092587	0.895642
Amerika	0.300762	[.583]	15.71562	8.09881	5.52223	0.02834	0.051676	0.548418

(Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir.)

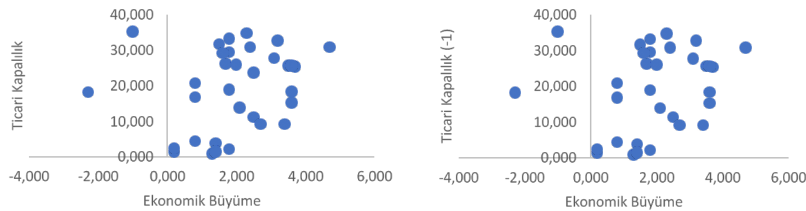
Tablo 4'te verilen sonuçlara göre kurumsal yapının temel bağımsız değişken; ticari açıklık, faiz oranı ve kişi başı işgücü maliyet değişkenlerinin yardımcı bağımsız değişken olarak kullanıldığı modelde H_0 hipotezi reddedilememiştir. Dolayısıyla ülkelerin kurumsal yapıları tabloda gösterilen hiçbir ülkede doğrudan büyüme üzerinde temel neden olarak gösterilememektedir. Bu sonuç Barro (1994), Torstensson (1994), Vanssay ve Spindler (1994), De Haan ve Siermann (1998) ve Sturm ve De Haan (2001)'in yapmış olduğu çalışmalar ile benzerlik göstermektedir.

Tablo 5: Ticari Kapalılık Oranının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Granger Nedenselliği

	KiKare	Olasılık Değeri	Bootstrap %1	Bootstrap %5	Bootstrap %10	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği
Belçika	7.805845*	[.005]	14.82379	7.93489	5.40192	0.067425	0.024133	2.79389
Kanada	7.079144*	[.008]	16.48564	9.94779	6.13206	-0.120095	0.045137	2.66067
Fransa	3.874302	[.049]	14.90056	8.47269	5.85523	0.092847	0.04717	1.96832
Almanya	0.022592	[.881]	13.15455	8.12648	5.74117	-0.00640	0.042603	-0.15031
İtalya	4.204855	[.040]	13.33307	7.68417	5.15811	0.160251	0.078149	2.05057
Hollanda	2.657948	[.103]	18.28272	9.66724	6.22604	0.042543	0.026095	1.63032
İspanya	0.665881	[.414]	15.67859	7.76712	5.08056	0.075506	0.09253	0.816016
İsveç	2.643759	[.104]	14.23992	8.24375	5.46837	0.121463	0.074702	1.62596
Amerika	0.664830	[.415]	13.97616	7.0994	4.92587	0.174247	0.213702	0.815371

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir.

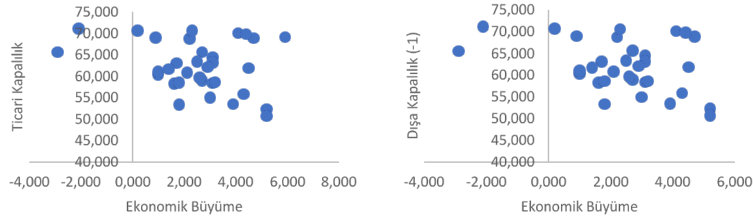
Tablo 5'te verilen sonuçlara göre ticari açıklık değişkeninin (tersine çevrildiğinden ticari kapalılık oranına dönüşmüştür) temel bağımsız değişken; kurumsal yapı, faiz oranı ve işgücü maliyet değişkenlerinin yardımcı bağımsız değişken olarak kullanıldığı modelde H_0 hipotezi iki ülke (Belçika ve Kanada) dışında reddedilememiştir. %10 anlamlılık düzeyine göre Belçika ve Kanadada ticari açıklık büyüme performanslarını etkilemektedir. İstatistiksel olarak sadece Belçika ve Kanadada Granger nedenselliğine dair kanıt sunulmasına rağmen çoğu ülke için ticari kapalılık oranı değişkeni katsayısının pozitif olması dikkat çekicidir. Bu bulgular ticarete dışa açılma düzeyindeki artışın ekonomik büyümeyi negatif etkilediği anlamına gelmektedir. Bu bulgunun nedeni karşılaştırmalı üstünlüklerin kayması olabilir. Grafik 1'de Belçika örneğinde dışa kapalılık oranı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler gösterilmektedir. Bulguların bazı ülkelerde negatif ilişki, bazı ülkelerde ise herhangi bir nedensellik sunmaması Vamvakidis (2002), Simorangkir (2006), Gorgi ve Alipourian (2008), Uğurlu (2010) ve Bibi (2014)'in çalışmalarını desteklemektedir.

Grafik 1: Belçikada Dışa Kapalılık Oranı Ekonomik Büyüme İlişkisi

Grafik 1'in solunda bulunan panelde ticari kapalılık oranı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki eş anlamlı olarak gösterilmektedir. Negatif büyümenin gerçekleştiği iki nokta ihmal edildiğinde dışa kapalılık oranı arttığından ekonomik büyümenin de arttığı görülmektedir. Ya da ters bir yorumla dışa açıklık oranındaki artışa daha düşük büyüme oranlarının eşlik ettiği sonucuna ulaşılabilir. Sağdaki grafikte ise $t-1$ dönemindeki ticari kapalılık oranı ile t dönemindeki ekonomik büyüme arasındaki ilişki gösterilmektedir. Bu grafikteki görünümde soldakine oldukça benzerdir ve

aynı sonucu teyit etmektedir. Yani Belçika dışa açıldıkça rakipleri karşısında karşılaştırmalı üstünlüğünü korumakta zorlanmakta ve bu durum ekonomik büyüme performansına yansıyor olabilir. Grafik 2'de ise Kanada örneğinde dışa kapalılık oranı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler gösterilmektedir.

Grafik 2: Kanadada Dışa Kapalılık Oranı ve Ekonomik Büyüme

Grafik 2'nin solda yer alan grafiği ticari kapalılık oranındaki düşüşe ekonomik büyüme oranındaki artışın eşlik ettiği görünmektedir. Bir dönem gecikmeli dışa kapalılık oranı katsayısı ile ekonomik büyüme arasında da benzer bir ilişki görülmektedir. Bu bulgular Kanadada dışa açılma düzeyindeki artışın ekonomik performansı pozitif etkilediği bulgusunu desteklemektedir. Bu bulgular birlikte değerlendirildiğin dışa açıklık düzeyindeki artışın ekonomik performans üzerindeki etkisinin ülkelere göre değiştiği sonucuna ulaşılabilir. Dışa açılma sonucu karşılaşılan rekabet ortamında karşılaştırmalı üstünlüğünü koruyabilen ve artırabilen ülkelerin ekonomik performanslarını artırabilecekleri sonucuna ulaşılabilir. Kanada ve Almanyada ise katsayının negatif olması dışa açıklık düzeyindeki artışın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği biçiminde yorumlanabilir.

Tablo 6: Faizin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Granger Nedenselliği

	KiKare	Olasılık Değeri	Bootstrap %1	Bootstrap %5	Bootstrap %10	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği
Belçika	6.865639*	[.009]	15.75082	8.12633	5.46725	-0.05726	0.021855	-2.62024
Kanada	33.37069***	[.000]	15.0526	8.32523	5.57044	-0.13317	0.023054	-5.77674
Fransa	29.42417***	[.000]	14.8505	8.09469	5.93552	-0.07761	0.014308	-5.42440
Almanya	0.586996	[.444]	16.21824	8.38560	5.53578	-0.02067	0.026982	-0.76616
İtalya	4.553482	[.033]	15.35183	7.36511	4.99211	-0.04420	0.020714	-2.13389
Hollanda	8.505684*	[.004]	15.2637	8.60258	5.34476	-0.05626	0.019292	-2.91645
İspanya	5.282472*	[.022]	15.2655	8.09197	5.26497	-0.05112	0.022243	-2.29836
İsveç	11.95679***	[.001]	11.91071	6.66304	4.74722	-0.09430	0.027272	-3.45786
Amerika	8.639200*	[.003]	15.94841	8.79227	6.28697	-0.07150	0.024326	-2.93925

(Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir.)

Tablo 6'da verilen sonuçlara göre faizin temel bağımsız değişken; kurumsal yapı, ticari açıklık ve işgücü maliyet değişkenlerinin yardımcı bağımsız değişken olarak kullanıldığı modelde H_0 hipotezi Belçika, Hollanda, İspanya ve ABD'de %10 anlamlılık düzeyinde; Kanada, Fransa ve İsveç'te %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Dolayısıyla bu ülkelerde faizler ekonomik

büyümenin Granger nedenidir. Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre Faizin ekonomik büyüme üzerindeki Granger nedensellik etkisi Almanya ve İtalya'da istatistiksel olarak anlamlı bulunmasa bile katsayı değerlerinin negatif olduğu görülmektedir. Bu durumda faizlerin yükselmesi ile borçlanmanın maliyeti artarak yatırımların ve tasarrufların azalması sonucunda ekonomik büyümenin negatif etkileneceği teorisi desteklenmiştir sonucuna ulaşılabilir. Bulgular Yamak ve Tanrıöver (2009) ve Moyo ve Le Roux (2018)'in çalışmalarında olduğu gibi faiz oranlarının büyüme üzerinde etkili olduğu sonucu ile örtüşmektedir. Ayrıca Almanya ve İtalya için Çetin ve Aksoy (2016)'ın çalışmasında olduğu gibi herhangi bir nedensellik bulgusuna ulaşılmaya bile istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilmiştir.

Tablo 7: İşgücü Maliyetinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Granger Nedenselliği

	KıKare	Olasılık Değeri	Bootstrap %1	Bootstrap %5	Bootstrap %10	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği
Belçika	2.074961	[.150]	14.98718	8.78509	6.11197	0.295128	0.204883	1.44047
Kanada	26.55424***	[.000]	14.31819	7.95846	5.67002	1.33878	0.259801	5.15308
Fransa	24.07556***	[.000]	15.40625	8.91874	6.49976	0.915262	0.186534	4.90669
Almanya	1.164964	[.280]	19.09357	9.9932	6.88885	0.155231	0.143821	1.07933
İtalya	2.331209	[.127]	14.38788	7.84081	5.21219	0.775708	0.508051	1.52683
Hollanda	5.342992	[.021]	19.18536	10.58301	7.49275	0.454296	0.196538	2.31149
İspanya	7.270467	[.007]	20.25163	11.75777	7.93003	0.672045	0.24924	2.69638
İsveç	2.65186	[.103]	13.81408	7.61939	5.33309	0.770393	0.473083	1.62845
Amerika	1.49057	[.222]	13.99399	7.15444	4.93132	0.406109	0.332634	1.22089

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir.

Tablo 7'de verilen sonuçlara göre işgücü maliyetlerinin temel bağımsız değişken; kurumsal yapı, ticari açıklık ve faiz değişkenlerinin yardımcı bağımsız değişken olarak kullanıldığı modelde H_0 hipotezi %10 anlamlılık düzeyine göre iki ülke (Kanada ve Fransa) dışında reddedilememiştir. Belçika, Almanya, İtalya, Hollanda, İspanya, İsveç ve Amerika'da H_0 hipotezi reddedilemediğinden bu ülkelerde işgücü maliyetleri ekonomik büyümenin Granger Nedeni değildir. Her ne kadar işgücü maliyetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki Granger nedenselliği etkisinin sadece Kanada ve Fransa örneklerinde desteklendiği bulunsu da katsayı değerlerinin tüm ülkelerde pozitif olması dikkat çekicidir. Bu bulgu işgücü maliyetleri arttıkça ekonomik büyümenin arttığını göstermektedir. İşgücü maliyetlerindeki artışın iki türlü etkisinden söz edilebilir. Bunlardan birincisi işgücü maliyetlerindeki artışın fiyat artışına neden olmasıdır. Böylece hem yurtiçi piyasada hem de ülkelerin uluslararası piyasalardaki karşılaştırmalı üstünlüğünde düşüşe yol açarak mal ve hizmetlerine dönük talep azalabilir. İkincisi ise işgücü maliyetlerindeki artışın ilgili ülkede çalışanlarının gelirlerinin artması ve dolayısıyla yurtiçi talebin artarak ekonomik büyümeyi desteklemesidir. İşgücü maliyetlerindeki artışın talep artışı ve talep düşüşüne yol açan etkileri birlikte ortaya çıkacağından hangi etkinin baskın olacağına göre sonuç değişebilir. Modelde yer alan dokuz ülke örneğinde işgücü maliyetindeki artışın talep artırıcı etkisinin baskın olması pozitif katsayıları açıklayabilir. Dolayısıyla bu bulgular Felipe (2005)'in çalışmasındaki sonuçlarla bağdaşmaktadır.

Sonuç

Yapılan çalışmalara bakıldığında ekonomik büyümeyi etkileyen tek ve mutlak bir değişkenin olmadığı açıkça görünmektedir. Büyümenin nedeni olarak belirlenen faktörlerin üretime etkisinin ülkelerin gelişmişlik düzeyine, zaman ve şartlarına bağlı olarak farklılık gösterdiği görülmektedir. Ülkelerin kurumsal yapıları, dışa açıklıkları, işgücü ve sermaye maliyetleri ekonomik büyüme ile ilişkilendirilen faktörlerdir. Dokuz gelişmiş ülke üzerine yapılan çalışmamızda bu faktörler birlikte ele alınarak modele dâhil edilmiştir. Elde ettiğimiz bulgulara göre kurumsal yapı, ülkelerin ekonomik performansları üzerinde doğrudan bir neden olarak gösterilememiştir.

Büyüme ile ilişkilendirilen diğer iki faktör olan dışa açıklık ve işgücü maliyetleri birkaç ülke dışında büyümenin Granger nedeni olarak gösterilememiştir. Dolayısıyla dışa açıklık ve işgücü maliyetlerinde görülen artışlar büyüme üzerinde ülkelere özgü sonuçlar vermektedir. Buradan ülkelerin dışa açılmaları sonucu içerisinde bulunduğu rekabet şartlarına göre karşılaştırmalı üstünlüklerini koruyarak ve artırarak ekonomik performanslarında iyileşme görülebileceği çıkarımı yapılabilmektedir. Aynı şekilde birkaç ülkede işgücü maliyetlerinde görülen artış büyümenin nedeni olarak gösterilebilmiştir. Ancak analizde yer alan bu dokuz gelişmiş ülke için işgücü maliyetlerinin pozitif katsayılara sahip olması, işgücü maliyetlerinin artması ile ekonomik büyümenin arttığı sonucunu vermektedir. Dolayısıyla işgücü maliyetlerinin artışı ile mal ve hizmet üretiminde talep artışını sağlayan işçi gelirleri artmakta ve ekonomik performansta iyileşme görülebilmektedir. Ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için işgücü maliyetlerinde ortaya çıkan artışın gelirin yükselmesi ile neden olduğu talep artışının, talep düşüşünden daha baskın olması gerekmektedir.

Sermaye maliyetleri değişkeninin ise dokuz gelişmiş ülkenin yedisinde büyümenin Granger nedeni olduğu sonucunu vermiştir. Ayrıca tüm gelişmiş ülkelerde sermaye maliyetleri değişkeni katsayısının negatif değer alması, sonucun teorik olarak desteklendiğini göstermektedir. Böylece sermaye maliyetinin yükselmesi ile borçlanmanın da maliyeti artacağından yatırımlar azalacak ve ekonomik büyüme negatif etkilenecektir. Analize göre sermaye maliyetleri işgücü maliyetlerine kıyasla ekonomik büyüme üzerinde daha belirgin bir etkiye sahip olmaktadır. Sonuç olarak sermayenin maliyeti olarak belirlenen faiz faktörünün ülkelerin ekonomik performansları üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ve faizlerin düşük tutulması mal ve hizmet üretimini arttırmak için önemli bir araç olarak kullanılabilir.

Kaynakça

- Abraham, B. A. & Lewis, K. A. (1998). Cultural and Institutional Determinants of Economic Growth: A Cross Section Analysis. *Public Choice*, (83), 276-284.
- Abu-Quarn, A. S. & Abu-Bader. S. (2004). The Validity of the ELG Hypothesis in the MENA Region: Cointegration and Error Correction Model Analysis. *Applied Economics*, (36), 685-1695.
- Acemoğlu, D. (2003). Root Causes: A Historical Approach To Assessing The Role of Institutions in Economic Development. *Finance and Developments*, June, 27-30.

- Acemoğlu, D., Johnson, S. & Robinson, J. A. (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. *The American Economic Review*, Vol. 91, No. 5, 1369-1401.
- Adkings, L. C., Moomaw, R. L. & Savvides, A. (2002). Institutions, Freedom and Technical Efficiency. *Southern Economic Journal*, No: 69, 92-108.
- Aghion, P., Alesina, A. & Trebbi, F. (2007). Democracy, Technology and Growth, *NBER Working Paper*, No:13180.
- Akçay, S. (2002). Corruption and Economic Growth: Across-National Study. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(1), 1-13.
- Al-Yousif, Y. K. (2002). Financial Development and Economic Growth: Another Look at the Evidence from Developing Countries. *Review of Financial Economics*, 11(2),131-150.
- Anderson, J. E. & Marcouiller, D. (2000). Insecurity and the Pattern of Trade: An Empirical Investigation. *Review of NBER*, Working Paper. *Applied Economics Letters*, 3.
- Artan, S. & Hayaloğlu, P. (2013). Ülkelerarası Büyüme Farklılıklarının Açıklanmasında Kurumsal Yapının Rolü: Panel Veri Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Aralık, C: 8, No: 3, 31 – 54.
- Artan, S. (2007). Finansal kalkınmanın büyüme etkileri: literatür ve uygulama. *İktisat, İşletme ve Finans*, Cilt 22, Sayı 252, 2007.
- Bahmani-Oskooee, M. & Niroomand, F. (1999). Openness and Economic Growth: An Empirical Investigation. *Applied Economics Letters*, 6:9, 557-561, DOI: 10.1080/135.048.599352592.
- Bandiera, O., Caprio, G., Honohan, P. & Schiantarelli, F. (1999). Does Financial Reform Increase or Reduce Savings? *Policy, Research Working Paper*, No. WPS 2062, Washington D.C., World Bank Group.
- Barro, R., J. (1994). Democracy and Growth. *NBER Working Paper*, 4909.
- Barro, R., J. (1996). Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study. *NBER Working Papers*, No: 5698.
- Bashar, O. K. & Khan, H. (2007). Liberalization and Growth: An Econometric Study of Bangladesh. *Global Working Paper Series*. No. 00.
- Beck, T., Levine, R. & Loayza V. N. (2000). Finance and the Sources of Growth. *Journal of Financial Economics*, 58(1-2), 261-300.
- Bengoa, M. & Sanchez-Rables, B. (2003). Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Growth: New Evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy*, C: 19, 529-545.
- Berber, M. (2011). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Derya Kitabevi, Trabzon.
- Bibi, S. (2014). Impact of Trade Openness, FDI, Exchange Rate and Inflation on Economic Growth: A Case Study of Pakistan. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 4, (2).
- Bilman, A. S. (2014). Ticari Açıklık Büyüme Etkileşimi: Panel Veri Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Buch, M. C., Doepke, J. & Pierdzioch C. (2005). Financial Openness and Business Cycle Volatility. *Journal of International Money and Finance*, 24 (2005), 744-765.
- Calderon, C. & Lui, L. (2003). The Direction of Causality between Financial Development and Economic Growth. *Journal of Development Economics*,72, 321-334.
- Calvo, G. A. & Vegh, C. A. (1999). *Inflation Stabilization and BOP Crises in Developing Countries*. Handbook of Macroeconomics, 24th chapt., North Holland.

- Carlsson, F. & Lundström, S. (2001): "Economic Freedom and Growth: Decomposing the Effects", *Göteborg University, Working Paper in Economics*, No. 33.
- Clague, C. P., Philip K., Stephen K. & Mancur Ol. (1996). *Institutions and Economic Performance: Property Rights and Contract Enforcement*. C. Clague (ed.), *Institutions and Economic Development: Growth and Governance in Less-Developed and Post-Socialist Countries*, Baltimore and London: *Johns Hopkins University Press*, ss. 67-90.
- Clarke, J. & Mirza, S.A. (2006). Comparison of Some Common Methods of Detecting Granger Noncausality. *J. Stat. Comput. Simul.* 76 (3), 207–231.
- Commander, S. & Nikoloski, Z. (2010). Institutions and Economic Performance: What can be Explained? *European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)*, Working Paper, No: 121, 1-32.
- Çetin, D. & Aksoy, E. (2016). OECD Ülkeleri ile Yükselen Piyasalarda Finansal Gelişme ve Faiz Oranlarının, Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(2), 69–91.
- Dawson, J. W. (1998). Institutions, Investment, and Growth: New CrossCountry and Panel Data Evidence. *Economic Inquiry*, C: 36, No: 4, 603-619.
- Dawson, J. W. (2003). Causality in the Freedom–Growth Relationship. *European Journal of Political Economy*, C: 19, 479–495.
- De Haan, J. & Siermann, C. L.J. (1998). Further Evidence on the Relationship Between Economic Freedom and Economic Growth. *Public Choice* 95, 363–380.
- De Haan, J. & Siermann, C., L., J. (1995). New Evidence on the Relationship Between Democracy and Economic Growth. *Public Choice* 86.
- De Haan, J. & Siermann, C., L., J. (1998). Further Evidence on the Relationship Between Economic Freedom and Economic Growth. *Public Choice* 95.
- De Haan, J. & Sturm, J. E. (2000). On the Relationship Between Economic Freedom and Economic Growth. *European Journal of Political Economy*, 16, 215-241.
- Diaz-Alejandro, C. (1985). Goodbye Financial Repression, Hello Financial Repression. *Journal of Development Economics*, 19, 1-24.
- Dollar, D. & Kraay, A. (2003). Institutions, Trade and Growth. *Journal of Monetary Economics*, C: 50, No: 1, 133-162.
- Dollar, D. (1992). Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-1985. *Economic Development and Cultural Change*, 40(3), 523-544.
- Dura, Y. C. (2018). Kurumsal İktisat Yaklaşımları Bağlamında Kurumsal Yapı-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teori ve Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Easterly, W. & Levine, R. (2003). Tropics, Germs, And Crops: The Role Of Endowments In Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 50(1), 3-39.
- Edison, H.J., Levine, R., Ricci, L.A. & Slok, T. (2002). International Financial Integration and Economic Growth. *Journal of International Money and Finance*, 21(6), 749-776.
- Edwards, S. (1998). Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know?. *The Economic Journal*, Cilt 108, No. 447 (Mar., 1998), 383-398.
- Eichengreen, B. & Leblang, D. (2003). Capital Account Liberalization and Growth: Was Mr. Mahathir Right? *International Journal of Finance and Economics*, Cilt. 8, 205-224.
- Faruq, H. A. (2011). How Institutions Affect Export Quality. *Economic Systems*, Sayı 35, 586-606.
- Frankel, J. A. & Romer, D. (1999). Does Trade Cause Growth. *The American Economic Review*, 89(3), 379.

- Fratzscher, M. & Bussiere, M. (2004). Financial Openness and Growth: Short Run Gain, Long Run Pain? *European Central Bank*, W. P. No.348, 4.
- Ghirmay, T. (2004). Financial Development and Economic Growth in SubSaharan African Countries: Evidence from Time Series Analysis. *African Development Review*, Cilt 16(3), 415-432.
- Glaeser, E., L. Rafael La P., Florencio L. & Andrei, S. (2004). Do Institutions Cause Growth. *Journal of Economic Growth*, Cilt 9, 271-303.
- Goldsmith, R. W. (1969). *Financial Institutions*, New York: Random House, 1968.
- Gorgi & Alipourian (2008). Trade Openness and Economic Growth In Iran, and Some OPEC Nations. *Iranian Economic Review*, 13, (22), 31-40.
- Greenaway, D., Morgan, W. & Wright, P. (2002). Trade Liberalisation and Growth in Developing Countries. *Journal of Development Economics*, 67, 229-244.
- Gries, T. & Redlin, M. (2012). Trade Openness and Economic Growth: A Panel Causality Analysis. *Center for International Economics*, Working Paper Series, No: 2011-06, (2012), 1-21.
- Hausmann, R., Pritchett, L. & Rodrik, D. (2005). Growth Accelerations. *Journal of Economic Growth*, 10(4), 303-329.
- Hellmann, T., Murdock, K. & Stiglitz, J.E. (2000). Liberalization, Moral Hazard in Banking and Prudential Regulation: Are Capital Requirements Enough? *American Economic Review*, 90(1), 147-165.
- Hoti, S. & Michael, M. (2002). Country Risk Ratings: An International Comparison. *Seminars of Department of Economics; University of Western Australia, Revised: November 2002*.
- Huynh, K., P. & Chávez, D., T. (2009). Growth and Governance: A Nonparametric Analysis. *Journal of Comparative Economics*, Volume 7, Issue 1, March, 121-143.
- Islam, S. (1996). Economic Freedom, Per Capita Income and Economic Growth.
- Japelli, T. & Pagano, M. (1994). Saving, Growth and Liquidity Constraints. *The Quarterly Journal of Economics*, Cilt. 109, No: 1, 83.
- Jin, J. C. (2006). Can Openness be an Engine of Sustained High Growth Rates and Inflation? Evidence From Japan and Korea. *International Review of Economics and Finance*, Cilt. 15, 228.
- Khalil, M., Ellaboudy, S. & Denzau, A. (2007). The Institutions and Economic Development in the OECD. *International Research Journal of Finance and Economics*, No: 12, 67-79.
- Kıran, B., & Güriş, B. (2011). Türkiye'de Ticari ve Finansal Dışa Açıklığın Büyümeye Etkisi: 1992-2006 Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 69-80.
- King G. R. & Levine, R. (1993). Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right. *The Quarterly Journal of Economics*, 108(3), 717-737.
- Klein, M. W., & Olivei, G. P. (2008). Capital Account Liberalization, Financial Depth, and Economic Growth. *Journal Of International Money and Finance*, 2008, 27(6), 861-875.
- Knack, S. & Keefer, P. (1995). Institutions And Economic Performance: CrossCountry Tests Using Alternative Institutional Measures. *Economics and Politics*, Cilt 7, No. 3, 207-227.
- Knack, S. & Keefer, P. (1997). Does Social Capital Have an Economic Pay off? A Cross-Country Investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112 (4), 1251-1288.
- Kónya, L. (2006). Exports and Growth: Granger Causality Analysis On OECD Countries with a Panel Data Approach. *Economic Modelling*, 23(6), 978-992.
- Kuncic, A. (2012): Institutional Quality Database. *Kiel Institute for the World Economy (IfW)*, Kiel advanced studies working papers, No. 457,

- Kwan, A. C., Wu, Y. & Zhang, J. (1998). An Exogeneity Analysis Of Financial Deepening And Economic Growth: Evidence From Hong Kong, South Korea And Taiwan. *The Journal of International Trade & Economic Development: An International and Comparative Review*, 7(3), 339-354.
- Law, S. H., Thong, C. L. & Normaz, W. I. (2013). Institutions and Economic Development: A Granger Causality Analysis of Panel Data Evidence. *Economic Systems*, Sayı 37, 610-624.
- Le, T. H., & Tran-Nam, B. (2018). Trade Liberalization, Financial Modernization and Economic Development: An Empirical Study of Selected Asia-Pacific Countries. *Research in Economics*, 72(2), 343-355.
- Levine, R. and Renelt, D. (1992). A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions. *American Economic Review*, 82(4), 1992, 943-963.
- Libman, A. (2010). Democracy, Size of Bureaucracy, and Economic Growth: Evidence from Russian Regions. *Center for Doctoral Studies in Economics*, Discussion Paper, No:61.
- M. Ali, A. (2003). Institutional Differences of Sources of Growth Differences. *American Economic Journal*, Cilt: 31, No: 4, 359.
- Mauro, P. (1995). Corruption and Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, C: 110, No: 3, 681-712.
- Menyah, K., Nazlıoğlu, S. & Wolde-Rufael, Y. (2014). Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insights From a Panel Causality Approach. *Economic Modelling*, Cilt. 37 (2014), 386-394.
- Mougani, G. (2012). An Analysis of the Impact of Financial Integration on Economic Activity and Macroeconomic Volatility in Africa within the Financial Globalization Contexts. African Development Bank, Working Paper Series, No:144.
- Mougani, G. (2012). An Analysis of the Impact of Financial Integration on Economic Activity and Macroeconomic Volatility in Africa within the Financial Globalization Contexts. *African Development Bank*, Working Paper Series, No:144.
- Moyo, C. & Le Roux, P. (2018). Interest Rate Reforms And Economic Growth: The Savings and Investment Channel. *Munich Personal RePEc Archive*. 1-22.
- Murinde, V. (1996). *Financial Markets and Endogenous Growth: An Econometric Analysis for Pacific Basin Countries*. Eds.N. Hermes and R. Lensink, *Financial Development and Economic Growth: Theory and Experiences from Developing Countries*, Routledge, London.
- Nelson, M. A. & Singh, R. D. (1998). Democracy, Economic Freedom, Fiscal Policy, and Growth in LDCs: A Fresh Look. *Economic Development and Cultural Change*, C: 46, No: 4, 677-696.
- Ngeleza, G. (2011). Institutions, Geography, Trade, and Income Per Capita: A Spatial Simultaneous Equation Approach. *IFPRI Discussion Paper*, No: 01082.
- Omri, A., Daly, S., Rault, C., & Chaibi, A. (2015). Financial Development, Environmental Quality, Trade and Economic Growth: What Causes What in Mena Countries. *Energy Economics*, 48, 242-252.
- Owen P. D. and Weatherston R. C. (2012). What Really Matters For Long-Term Growth and Development? A Re-Examination of the Deep Determinants of per Capita Income. *Economics Discussion Papers*, University of Otago, 2012.
- Perry, N. & Schönerwald, C. (2009). Institutions, Geography, and Terms of Trade in Latin America: A Longitudinal Econometric Analysis. *Working Paper Series, University of Utah*, 2009.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *IZA, Discussion Paper*, No. 1240.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A Bias-adjusted LM Test of Error Cross-section Independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pitlik, H. (2002). The Path of Liberalization and Economic Growth. *Kyklos*, C: 55, No: 1, 57-80.
- Prasad, E., Rogoff, K, Wei, S. J. & Kose, M. A. (2003). Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence. *International Monetary Fund*, 17 Mart 2003.
- Rani, R., & Kumar, N. (2018). Panel Data Analysis of Financial Development, Trade Openness, and Economic Growth: Evidence from BRICS Countries. *Emerging Economy Studies*, 2018, 4(1), 1-18.
- Rigobon, R. & Rodrik, D. (2004). Rule of Law, Democracy, Openness, and Income: Estimating the Interrelationships”. *National Bureau Economic Research*, Working Paper No. 10750, 1-28.
- Rioja, F., & Valev, N. (2004). Finance And The Sources Of Growth At Various Stages Of Economic Development. *Economic Inquiry*, 42(1), 127-140.
- Rodriguez, F, ve Rodrik, D. (2000). Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic’s Guide to The Cross-National Evidence. *NBER Macroeconomics Annual*, 15, 261-325.
- Rodrik, D. (1997). TFPG Controversies, Institutions, and Economic Performance in East Asia. *National Bureau Economic Research*, Working Paper No.5914, 1-37.
- Rodrik, D. (1999). Where Did All the Growth Go? External Shocks, Social Conflict and Growth Collopses. *Journal of Economic Growth*, 4(4), 385-411.
- Rodrik, D. (2006). The Social Cost of Foreign Exchange Reserves. *NBER Working Paper*, No:11952, January.
- Rose, A. K. (2004). Do WTO Members Have A More Liberal Trade Policy? *Journal of International Economics*, 63 (2004), 209-235.
- Rousseau, P. L. ve Wachtel, P. (1998). Financial Intermediation and Economic Performance: Historical Evidence From Five Industrialized Countries. *J. Money Credit Bank*, 34 (4), 657-678.
- Sachs, J. ve Warner, A. (1995). Economic Reform And The Process Of Global Integration. *Brooking Papers of Economic Activity*, 26(1),1-118.
- Sarıdoğan, E. (2006). Interaction among the Saving, Investment and GDP in Turkey and Selected Latin American Countries. *M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Sarkar, P. (2008). Trade Openness and Growth: Is There Any Link? *Journal of Economic Issues*, 2008, 42(3), 763-785.
- Scully, G. W. & Slottje, D. J. (1991). Ranking Economic Liberty Across Countries. *Public Choice*, 69, (2).
- Scully, W. G. (2002). Economic Freedom, Government Policy and the Trade off Between Equity and Economic Growth. *Public Choice*, No: 113, 77-96.
- Seetanah, B., Ramessur, S. T. & Rojid, S. (2009). Financial Development and Economic Growth: New Evidence from a Sample of Island Economies. *Journal of Economic Studies*, 36(2), 124-134.
- Siddiqui, D. A. & Qazi, M. A. (2009). Institutions and Economic Growth: Across Country Evidence. *MPRA*, Paper No. 19747.
- Simorangkir, I. (2006). The Openness and Its Impact to Indonesian Economy: A SVAR Approach. *Center for Central Banking Education and Studies Bank Indonesia*, 1-39.
- Sobhee, S. K. (2012). Quality of Institutions and Economic Growth in Developing Economies, *Electronic Journal*, November, SSRN, DOI:10.2139/ssrn.2176542.
- Squalli, J. & Wilson, K. (2011). A New Measure of Trade Openness. *The World Economy*, doi: 10.1111/j.1467-9701.2011.01404.x, ss. 1746.
- Stiglitz, J. (2001). Globalization and its Discontents: How to Fix What’s Not Working. *IPDM, University of Manchester*, UK, 4 April, 2001.

- Sturm, Jan-E. & De Haan, J. (2001). How Robust is the Relationship Between Economic Freedom and Economic Growth? *Applied Economics*, 33, 839 – 844.
- Swamy, P. A. (1970). Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model. *Econometrica*, 38(2), 311-323.
- Taban, S. (2008). *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tanzi, V. & Davodi, H. (1997). Corruption, Public Investment and Growth. *IMF Working Paper*.
- Tornell, A., Westermann, F., Martinez, L. (2004). The Positive Link Between Financial Liberalization Growth and Crises. *NBER Working Paper*, No: 10293.
- Torstensson, J. (1994). Property Rights and Economic Growth: An Empirical Study. *Kyklos*, 47, 231-247.
- Uğurlu, E. (2010). Growth and Openness Relationship in the EU-15: Panel Data Analysis. *Ekonomika*, 89(2), 44-54.
- Utkulu, U. & Kahyaoglu, H. (2005). Ticari ve Finansal Açıklık Türkiye’de Büyüme Ne Yönde Etkiledi?. *Türkiye Ekonomik Kurumu, Tartışma Metni*. 2005/13.
- Ünsal, E. (2007). *İktisadi Büyüme*, Birinci Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Vamvakidis, A. (2002). How Robust Is the Growth-Openness Connection? Historical Evidence. *Journal of Economic Growth*, 7, 57-80.
- Vanssay, Z. A. & Spindler, X. (1994). Freedom and Growth: Do Constitutions Matter? *Independent Institute, Working Paper Number 24*.
- Winters, L. A. (2004). Trade Liberalisation and Economic Performance: An Overview. *The Economic Journal*, 114 (Şubat), 2004, 4-21.
- Yalçınkaya, Ö. & Yazgan, Ş. (2016). Kurumsal Yapının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: G-20 Ülkeleri Üzerinde Bir Uygulama (1996-2014). *Business and Economics Research Journal*, C: 7, No: 4, 31-49.
- Yamak, R. & Tanrıöver, B. (2016). Faiz Oranı, Getiri Farkı ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği (1990-2006). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (1), 43-58.
- Yanıkaya, H. (2003). Trade Openness and Economic Growth: A Cross-Country Empirical Investigation. *Journal of Development Economics*, 72(1), 57–89.
- Yapraklı, S. (2007). Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*. 5: 67-89.
- Yapraklı, S. (2008). Kurumsal Yapının Ekonomik Büyüme Etkisi: Üst Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler Üzerine Bir Uygulama. *Ege Akademik Bakış*, C: 8, No: 1, 301-317.
- Yay, G. G. (2002). İktisadi Gelişme ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Bir Sınama. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 52(1), 27-54.
- Yeboah, O. vd. (2012). Effects of Trade Openness on Economic Growth: The Case of African Countries. *Southern Agricultural Economics Association*, 1-24.
- Yıldırım, A. & Gökalp, M. F. (2016). Institutions and Economic Performance: A Review on the Developing Countries. *Procedia Economics and Finance*, No: 38, 347-359.
- Yıldırım, S. (2010). Kurumların Dinamik Yapısının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkinin Analizi. *Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 10, No: 3, 111–126.
- Zellner, A. (1962). An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regressions and Tests for Aggregation Bias. *Journal of the American Statistical Association*, Cilt: 57, No: 298 (Haziran, 1962), 348-368.